

HRVATSKI
BOG
MIROSLAV

Dunja Matic

Margina

Diskurs je naše nasilje nad stvarima. (Foucault, 1994., 132.)

Koje su karakteristike svojstvene onom pojedincu ili onoj skupini koja je prepoznata kao *druga*? Na koji način mjesto ovlaštenoga uvjetuje stvaranje diskursa podređenoga? Kako i kojim metodama ga smješta(mo) na margine pretpostavljene strukture? Pod kojim uvjetima bi margina mogla prestati biti imenovana i započeti samoimenovanje? Hoće li ona tada biti samoreprezentirana?

Korišteni termin *samoreprezentacija* ima jako dobre predispozicije da bude pročitani i prevedeni kao paradoksalan. Naime, ukoliko se realizira mogućnost pojedinca ili skupne za samostalnim reprezentiranjem, to reprezentiranje gubi svoga posrednika. Izostavlja upravo ono re – koje podrazumijeva uvođenje elementa opet i nanovo posredničkom interpretacijom; u drugom mediju ili drugim metodama. Ono postaje prezentiranje, ali upravo samoprezentiranje, samopredstavljanje i samoartikulacija.

Samoartikulacija se ostvaruje u onom trenutku kada se pojedinac ili skupina izbore za mjesto u jeziku. Mogućnost samoartikulacije nužno pretpostavlja moć. Zaposjedanje prostora govora karakteristika je strategičara koji određuje hipertrofiju željenih obilježja, jednako kao što koordinira prilikama cenzure neželjenih informacija i sadržaja. Određuje adekvatne medije prenošenja poruka i kontrolira silnice moći unutar zadane strukture. Centar određuje proizvodnju diskursa, unutar kojega se primjenjuju sljedeće metode: forma izlaganja, retoričke sposobnosti, odgovarajuća terminologija i standard dodjeljivanja uloga. Svi navedeni očituju se unutar stra-

teški determiniranoga i egzaktno ideološki usmjerenoga/oblikovanoga govora.

Proizvodnju diskursa u svakom društvu kontrolira, selekcionira, organizira i redistribuira stanoviti broj procedura. (Foucault, 1994., 116.)

Margina i centar determinirani su izostankom ili posjedovanjem prava na samopredstavljanje u većoj mjeri nego što ih određuju konkretne osobine koje pojedinac ili skupina *posjeduju*. Ukoliko bi tvrdili suprotno, sukladno tomu bi morali zagovarati tezu o postojanju intrinzičnih osobina pojedinaca ili skupine neovisnih o odnosima moći i poziciji ovlaštenoga govornika. Upravo tad bi bila riječ o dekontekstualizaciji i potencijalnim esencijalističkim pričama koji iz ove dekonstrukcionističke perspektive jednostavno nisu legitimne.

Hrvatski Bog Mars Miroslava Krleže uvid je u različite modele stvaranja identiteta Drugoga i marginalizacije kroz jezik. Kompleksnost ove analize raste sukladno pronalasku dvije razine ostvarenja navedene problematike. Prva razina odnosi se na sadržajnu domenu koja tematizira upravo koncept Drugoga, dok druga razina pretpostavlja samog autora kao povlaštena govornika u poziciji moći.

Tendencija je ovoga rada predstaviti na koji se način ostvaruju navedeni tipovi kontekstualizacije i raspodjele moći unutar diskursa srednjoeuropskoga identiteta.

1.razina: **Tematiziranje** **drugoga**

Kritički hvaljena antiratna proza *Hrvatski Bog Mars* preslika je brutalnosti i besmisla rata, koji se kaotično koprcu *bez glave i bez repa*. Nužno je, pod dominacijom te sveprisutne mračne sile, proučavati Krležine likove. Možda je ipak prikladnije posvetiti se jednomu nositelju radnje, oblikovanomu prema točno određenomu modelu uz povremena neznatna odstupanja. Taj glavni protagonist ne može uopće biti nazvan protagonistom, s obzirom da je njegova temeljna identifikacijska nit duboko ukorijenjena i neizlječiva apatija. On radnju ne stvara, radnja stvara njega. Naš je glavni protagonist upravo kontekst unutar kojega zatečen domobran ostaje bespomoćan. Obje kategorije jednako su značajne, unatoč tomu što se relevantnost koncepta domobrana ostvaruje upravo kroz usustavljanje znanja o njegovoj irelevantnosti.

Tradicija inercije:

Umrjet ću. Pa ništa i drugi umiru.
(Krleža, 1985., 354.)

Krležini likovi ili Krležin lik duboko je inertan pojedinac, tek povremeno svjestan sebe samoga i situacije u kojoj se zatekao.

Kukulj tu ne znači samo ličnost gospodina poručnika Kukulja nego on reprezentira svih pedeset momaka prvog voda. (Miroslav Krleža: 1985., 71)

Ovakav pristup, parafrazirajući de Certaua, možemo prepoznati kao predstavljanje svojedobnoga mravljeg društva unutar kojega pojedinac, uslijed nebitnosti vlastita osobnoga identiteta, može biti okarakteriziran

kao svatko i nitko. (De Certeau, 2002.) Navedena misao, u različitim oblicima prožima čitavo djelo, a lako je iščitljiva u sljedećim citatima:

Sva njegova tužna historija spomenuta je u frazi gospodina doktora da imade dosta ranjenih.

(Miroslav Krleža, 1985., 288.)

Na toj karti gospodina pukovnika nije se vidjelo da je taj čitav kraj bio izrovan granatama...i te hiljade nisu izgledale kao gomile ranjenog i gnojnog mesa nego su to bile crvene strelice... (Krleža, 1985., 25.)

Ovdje možemo prepoznati kritiku tradicionalnoj povijesti koja sudbine pretvara u statistike, samim time preoblikujući višedimenzionalni i duboko kulturološki problematični događaj u suhoparnu povijesnu činjenicu. Djelovanje koje možemo pratiti, ne predstavlja se kao djelovanje čovjeka, već u formi kaotičnih aktova više sile koja rekonstruira povijest, briše i nadograđuje, svojevoljno reinterpreтира i igra se vrijednostima.

A nad svakom od tih beskrajnih crnih kolona leprša po jedna mistična nevidljiva zapovijed koja kolone svojim pijevom mami u propast. (Krleža, 1985., 60.)

Ovaj citat sugerira svojevrsnu distancu između domobrana i zakona koji ih kontroliraju. Nešto kasnije, kroz elaboraciju pristupa samog autora, bit će riječi o načinima uspostavljanja navedene distance. Na tragu toga navodim sljedeći citat, koji ne zrcali samo tu separaciju, već svjedoči i o legitimaciji tradicije kao modusu kontrole i održavanja sveprisutnoga stanja apatije i kolektivne pasivnosti:

Sramotna kompilacija krvave međunarodne empirije...Sve krvavo razbojničko iskustvo ove naše kugle zgusnuto je u takvom jednom vježbovniku na

koji se pozivaju gospoda satnici bankirskog svijeta. (Krleža, 1985., 54.)

Vježbovnik je u navedenu primjeru simbolički zastupnik tradicije koji ostvaruje svoj autoritet objedinjavanjem glorificiranoga zbira iskustava, artikuliranih u odgovarajuće norme, funkcionalne unutar zadana diskursa. Prihvatanje tradicionalnih koncepta vrijednosti u međuovisnosti je s istaknutim problemom pasivnosti, a očituje se u sljedećim citatima:

To je dobar izum...i to mi je dao djed moj pokojni u baštinu..a ja ću ga ostaviti sinu jer je to mudra stvar. (Krleža, 1985., 9.)

Međutim, već nakon nekoliko stranica upoznavanja sa situacijom, ne očekujemo previše od junaka koji su osjećali taj svoj život kao neku stvar još od gospodina Boga stvorenu i njihov djed i pradjed živjeli su tako, pak što tu ima da se misli i što se tu može, jer, kao što sam Krleža ustrajno ističe *To što se po obalama europskih mora podigla silna carstva, što se pootkrivale nove zemlje, što se život izmijenio iz temelja sve se to ovoga života ovdje nije ticalo ništa!*. (Krleža, 1985., 10.)

Iz priloženoga je i više nego jasna marginalizacija skupine koja je perceptivno, više nego prostorno, izolirana. Trenuci spoznaje su prisutni, ali ostaju dosljedni zamrlosti duha i izostanku mogućnosti za aktivnim, kritičkim djelovanjem, jer, kao što se već može pretpostaviti, njihov je pristup tomu savršeno jasan i kao takav neupitan: *I vidi muž dobro...ali kad i vidi-to što vidi- šta ima od toga da mu je to sve jasno. (Krleža, 1985., 9.)*

Zabrinjavajuće je ozračje kojim Krleža, u duhu orijentalističkoga pristupa, sustavno generalizira određenu skupinu ljudi, ukidajući vremensku distancu i povezujući nekoliko

različitih generacija u jednu, oduvijek prisutnu, nepokretnu masu otuđenoga mesa koja prožima čitavu povijest i ostaje imuna na sve tipove promjena. Kao takva, predstavlja iluzorni kontinuitet tromosti koji je postojao još u doba propasti Atene i Rima *kao što i danas savršeno ravnodušno prisustvuje propasti kapitalističke Europe. (Krleža, 1985., 121.)* Odabir je riječi u ovom slučaju veoma znakovit. Korišten je izraz prisustvovati umjesto bilo koje aktivnije forme koja bi implicirala ne samo aktivno sudjelovanje već i mogućnost stvaranja određenih društvenih promjena. Da, pad Atene i pad Rima povijesni su događaji koje je nešto pokrenulo, izazvalo, promislilo i provelo. Međutim, jasno je tko to nije bio. Jasno je tko je s nezavidne i groteskne točke margine to bezizražajno promatrao, umrtvljen, psiho-fizički oštećen i mentalno hendikepiran. Ono za što je naš junak sposoban, svodi se na tihe forme infantilnoga protesta, utjelovljenoga u pljuvanjima po slikama. Više od toga, drugačije, on jednostavno ne može.

Iako je sad već nemoguće jednoga domobrana zamišljati ikako drugačije od navedenoga, Krleža nas nanovo obrazuje o njegovoj isključenosti i, ukoliko nam je slučajno promaklo, podsjeća na apodiktičnu dekadenciju stada: *Svi ti Europski ratovi njega se zapravo ne tiču ništa, on loče svoje kiselo vino danas isto tako pasivno kao što je lokao i jučer pred svojom kolibom...prije hiljadu godina... (Krleža, 1985., 121.)*

1. Razina: položaj govornika

Jer ono što oni misle nitko još nije formulirao i ono što bi oni htjeli nitko još nije postavio za svoj politički program. (Krleža, 1985., 104.)

Kako je domobran spao na svoje kiselo vino i pasivnu rezistenciju? Tko je zapečatio njegovu permanentnu statičnost i fiksiranost na margini? Pitanje koje je možda bolje nanovo postaviti koncentrirano je oko problema kako je istaknuta pozicija uspostavljena i održana.

Jezik, struktura i savjest

Kako da se kaže? Je li domobran pozvan da nešto kaže? (Krleža, 1985., 282.)

Na samom početku naznačeno je kako će biti riječi o zauzimanju prostora u jeziku putem kojega se ostvaruje odgovarajući diskurs i adekvatnim metodama kontrolira ju silnice moći.

Krleža odabire nekoliko načina problematiziranja i preispitivanja strukture i funkcioniranja njezinih sastavnica. Vođeni poststrukturalističkim pristupom Jacquesa Derrida, centar same strukture, koji istu tu strukturu kontrolira, dolazi izvana. Drugačije rečeno, centar uvjetuje djelovanje strukture, ali joj *izvorno* ne pripada. (Derrida, 1999.) Sličnu misao možemo prepoznati i u Krležinoj ilustraciji satnije. Satnik kao organizator strukture uređuje satniju, ali joj jednako tako ne pripada. Izostanak intrinzične povezanosti centra i pretpostavljene mu strukture, prepoznaje i iznosi sam Krleža: *Svaki oficir raspolaže stano vitim rječnikom...koje onda upotrebljava...na pravom mjestu bez jedne jedine vlastite misli. (Krleža, 1985., 49.)* U ovom je trenutku važno poja-

sniti egzaktni tip pasivnosti svojstvene domobranima. Oni nisu fizički pasivni. Štoviše, oni djeluju i ispunjavaju svoje dužnosti. Njihova se pasivnost, u mnogo većoj mjeri, odnosi na misaonu inerciju, alijenaciju koja je sveprisutna i koja onemogućuje pronalaženje smislenosti unutar vlastitih postupaka. Za njih je simptomatična kolektivna nepovezanost misli i djela koja, kao takva, uvjetuje bezrazložnost vlastitih postupaka. Provoditelje misli, koji su od same te misli perceptivno otuđeni, važno je održati upravo takvima – nezalicama. Važno je njegovati notu pasivnosti kao preduvjet poslušnosti. Struktura i oblikovanje prema načelima funkcioniranja njezinih sastavnica, djeluje kao pravovaljani edukacijski program. Slično sugerira i Krleža: *Tako se vrpoltio Schwarz kao đaće, te bi čovjek pomislio da će sad dignuti ruku i namigivati sa dva prsta uzrujano da upozori satnika kako on svoju lekciju znade napamet. (Krleža, 1985., 71.)* Osnovno je načelo strukture disciplina jer *disciplina* je sve i važno je korektno djelovanje svake sastavnice za sebe kako bi čitava struktura neometano funkcionirala zato što *je sve jedno s drugim vezano. (Krleža, 1985.)*

Ključni element strukture ostaje njezin centar, glorificiran aurom pretpostavljenoga izvora, legitimiran tradicijom i mitovima te je iz toga razloga nužno prodrijeti u samo srce stvari. Ukoliko bilo koji element zakaže, čitavu planu prijete opasnost: *Kad nije komandant prvog voda reagirao na zapovijed ne može bolje ni drugi vod da provede kretanju. (Krleža, 1985., 70.)*

Sam centar rijetko kad nastupa direktno agresivno. On daje naredbe putem simboličnoga govora, kojega je ovlašten

provoditi, s obzirom na poziciju dominantnoga. Utoliko, centar, trenutno u ulozi Krležina satnika *neće ići nožem u usta... nego će lijepo stajati, zvecnuti mamuzama i elegantno kimnuti glavom.* (Miroslav Krleža, 1985., 86.)

Postoji svojevrsni paradoks u samom Krležinu pristupu. Elementi orijentalizacije (ukoliko naše poimanje orijentalizacije u ovom konkretnom slučaju služi kao sinonim za marginalizaciju i reprezentiranje drugoga) prisutni su upravo u načinima reprezentacija koja je različitim stilskim figurama i retoričkim igrama predstavila domobrane kao one Druge. (Said, 1999.)

Domobrani, osim što po načelima inercije, slijede prototip drugoga, oni su još k tomu i krajnje primitivni. Primitivnost, kao moderni pokušaj politički i etički korektnoga imenovanja onih koje se doživljava kao necivilizirane ili bez civilizacije, očituje se u ilustracijama njihovih svakodnevnih navika, osobnih htijenja i zanosa. Domobrani su praznovjerni iako preispituju postojanje više sile, uvijek naposljetku u njoj traže odgovore na postavljena pitanja zaključujući kako, za njih, odgovori kao razlozi nisu ni bitni. Na kraju krajeva, to se njih ni ne tiče, *to je gospodska stvar.* (Miroslav Krleža, 1985.) Krleža to navodi i u sljedećem citatu: *Dobra je to mana gospodina Satnika, da poziva potčasnike k sebi na razgovor. Tamo oni doduše raspravaljaju tezu koja se tiče kože bagrine, ali bagra se za to ne zanima. Sve su to gospodske bedarije.* (Krleža, 1985., 89.) Domobrane je lako oblikovati vještim religijskim i političkim govorima. Sposobni su jedino za *uživljavanje* u ulogu. Njihovo mehanizirano ponaša-

nje uvjetovano je sustavom represije i strogo normiranim tipovima prihvatljivoga i neprihvatljivoga ponašanja. Instinktivno reagiraju na meso, hranu i žene preko kojih se očituje njihova potencija i dva temeljna egzistencijalna nagona. Hrana služi za održavanje vrste, a reprodukcija u svrhu njezina produljenja. Drugo ne poznaju. Krleža je barem iznimno ustrajan u postvarenju takve ideje. Domobrani ujedno ne posjeduju moral, a bilo kakve naznake emotivne inteligencije očituju se ponajbolje kroz sadizam, kao njen degradirani i primitivni oblik. Prisutne su scene pedofilije. Jedini trenutak kada perverzija nije dominantan vid domobranskoga diskursa jest kada se ona ustoličila u liku princeze koja siluje osakačeno i nepomično tijelo mladoga domobrana. Takav oksimoron, barem mene osobno, ne navodi na pretpostavku o Krležinu multiperspektivnom uvidu u priču. Sasvim suprotno, njegova degutantna alegorija koja graniči s oksimoronom, ima mnogo više elemenata mizoginije, nego što pokušava degradirati one na poziciji moći. Štoviše, ona predstavlja opoziciju nečemu što se može nazvati *Plemenitom ljubavi*, a odražava ideale koji nadilaze prag požude. Mizoginija je prisutna i u raznim drugim oblicima, ponajviše uprizorenjima žena kao promiskuitetnoga i prevrtljivoga mesa koje uživa u verbalnim i fizičkim zlostavljanjima, još je k tomu i znatno manje pisмено od svojih mužjaka. Osvajaju se kao tvrđave.

Također je važno naglasiti kako je identitet žene jasno određen samo u odnosu s ulogom muškarca. Svaka reprezentativna, identifikacijska klasifikacija determinirana je u odnosu na njenu mušku varijantu: *Sve te žene, matere, sestre, udovice i*

ljubavnice, sve one nariču... Osobno najdraži citat po pitanju navedene primjedbe zasigurno je sljedeći: ...utapa se u plimi različitih oblika: ljudi, žena, djece... (Krlježa, 1985., 372., 364.) Da, žene inače nisu ljudi. Stvaranje marginaliziranoga kolektiva odvija se na još jednoj razini, na onoj razini u kojoj prepoznajemo Krlježinu separaciju od bolesnoga naroda. Ona se događa govornom karakterizacijom likova. Načinom izlaganja koji ne nudi stilsku sofisticiranost, jednako kao ni sadržajnu kompleksnost, ostvaruje se, ne samo efekt začudnosti, nego i svojevrsna digresija unutar koje jasno možemo prepoznati autora različitoga od likova. Krlježin je izričaj svakako norma. On ne koristi dijalekt, domobran ga, naprotiv, koristi.

Centar

Tamo gdje se tradicionalno smatra da se raspoznaje izvor diskursa valja radije raspoznati negativnu igru sječe i razdvajanja diskursa. (Foucault, 1994., 132.)

Zanimljivo je, ako ne i paradoksalno, što autor podastire kritiku ideologije ignorancije, a istovremeno i sam (eksplicitno ili implicitno) sudjeluje u ostvarenju iste. Simptomatično buđenje savjesti dominantnoga pri reprezentiranju Drugoga očituje se u sumnjivim diplomatskim pokušajima političke korektnosti. Moć se prepoznaje u trenutku odigravanja griznje savjesti Prvoga. Sukladno je tomu i sam Krlježa osjetio dužnost da opravda svoje navode, makar ta jalova improvizacija isprike nije u nikakvoj logičkoj vezi s usvojenim dojmom o drugom: *Bilo bi načelno krivo kad bi čovjek mislio da Zagorci ne filozofiraju o svemu tome što se s njima po satniji događa. (Krlježa, 1985., 182.)*

Naposljetku, entuzijastično političnim govorom, otvara se i idealistička

nota u Krlježinu perverzno grotesknom kirurškom duhu. On pretpostavlja spasenje *bolesnog naroda! ...u vagonu plaču žalosni, jauču bolesni, smiju se pijani, mole se grešni, u vagonu živi narod...Sve je to silno nesvjesno zazivanje Onoga koji ima doći. (Krlježa, 1985., 378.)* Onaj je zapravo jedna snažna sila, personificirana u liku *Hrvatskoga genija*, koji se pita zašto narod sam ne vozi svoj vlak da ga nosi tamo gdje on želi ići. Zašto je vagon vođen onim koji mu ne pripada? Trenutak kada je genije zbacio strojovođu i sam pograbio ručke nije uspio postati ona presudna točka transfera margine u centar. Razlog je tomu što marginu opet predstavlja netko drugi. Hrvatski genije još je jedna mistificirana sila odvojena (ili barem predstavljena odvojeno) od naroda kojega želi voditi. *Narod je bolestan (Krlježa, 1985., 381.)* i neka je nova sila opet uspjela ovladati njime. Krlježin je žar stvaranja takve scene prepoznatljiv u modusu izlaganja. Takav pristup može proizaći iz dva potencijalna motiva: krajnji sarkazam ili istinsko vjerovanje u spas naroda. Ukoliko razlog leži u potonjem, tada će spas naroda opet opstruirati njegova vlastita inercija. Prepustivši vodstvo još jednoj velikoj sili koja nije njegova vlastita, nanovo ostaje obespravljen u prostoru samoartikulacije. Konkluzija bi tada bila dosljedna načinu Krlježina koncipiranja i izlaganja priče o bolesnom narodu.

Bibliografija

- Krlježa, Miroslav: Hrvatski bog Mars, Split: Logos, 1985.
Said, Edward W.: Orijentalizam. Zagreb: Konzor, 1999